

Як і будь-який вид мистецтва, рушник і його орнамент мають свою історію. Вона починається зі знаків і символів кам'яного віку і продовжується в наступних історичних епохах. Сам рушник, як явище наднаціонального характеру, відомий з часів виникнення полотна, оскільки за своєю формою він і донині – звичайний прямокутний шматок тканини. На відміну від інших видів мистецтва, його форма не удосконалилася і не змінилася, що ж стосується його сутності, то навіть у “безбарвності”, “беззнаковості” рушникового тла сховані високі ідеї, “що читаються” при обрядовому використанні цього предмета.

¹Гегель Г.В. Эстетика. – М.,1969. – Т. 2. – С. 14 – 15.

²Ю.М.Лотман и тартусско-московская семиотическая школа. – М.,1994. – С.60.

³Див.: Успенский Б.А. Семиотика искусства. – М.,1995. – С. 10.

⁴Термін “орнаментальне мистецтво” використовується як синонім поняття “вжиткове мистецтво”. Ним визначається також орнамент, що входить до складу художніх засобів інших видів мистецтва.

⁵Ю.М.Лотман и тартусско-московская семиотическая школа. – С. 63.

⁶Найден О.С. Традиції та їх функції в умовах активних суспільних змін. // Українська художня культура. – К.,1996. – С. 212.

⁷Элиаде М. Очерки сравнительного религиоведения. – М.,1999. – С. 349.

⁸Винокур И.С., Телегин Д.Я. Археология Украины. – К.,1994. – С. 25.

⁹Станко В.Н. История первичного общества. – К.,1999. – С. 203.

¹⁰Там само. – С. 204.

¹¹Станко В.Н. История первичного общества. – С. 31.

Олександр ДАНИЛЕНКО
Київ

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1920-і роки): соціокультурний аспект

Однією з нових європейських держав, що утворилися після Першої світової війни, в політиці яких Україна та українське питання займали у міжвоєнні роки важливе місце і яка суттєво вплинула на історичний розвиток українського народу, була Чехословацька республіка. На той час Чехословаччина була однією з найдемократичніших країн Європи, а її президент Томаш Г.Масарик (посаду президента займав з 1918 по 1935 р.) був добре поінформований про українські проблеми, співчував національно-визвольній боротьбі українців та надавав суттєву допомогу українській еміграції. З цих та інших причин в Чехословаччині у 1920-і роки скупчилася велика кількість емігрантів з України.

У 1921 р. чехословацький уряд розробив і почав втілювати в життя “Російську програму допомоги”, яка передбачала надання матеріальної підтримки російським, українським, білоруським та іншим емігрантам і їхнім організаціям. Допомога емігрантам з України здійснювалася через Український Громадський Комітет (УГК), створений весною 1921 р. з ініціативи групи українських діячів. Український Громадський Комітет, крім заснування різного роду організацій та установ, надання матеріальної, медичної, юридичної та іншої допомоги українським емігрантам, допомоги українському студентству, організації культурних акцій, допомоги у працевлаштуванні тощо, займався й вивченням української еміграції та її реєстрацією. М.Шаповал, який очолював УГК, спираючись на власні розробки та статистичні дані, подає таку схему загальної структури української еміграції в Європі та її кількісні показники в окремих групах:

1) українці, що залишилися в ряді європейських країн внаслідок Першої світової війни. До них належали колишні військовополонені з російської армії, а також колишні військовослужбовці, що під час війни перебували в деяких країнах Європи (Бельгії, Франції, Англії та Греції) в складі так званих російських експедиційних корпусів. Ці дві групи разом нараховували до 15 тис. чоловік;

2) українська політична еміграція (сюди включено колишніх військовослужбовців УНР, ЗУНР та Кубанської Народної Республіки) – разом 60 тис. чоловік. Сюди ж входили урядовці УНР, ЗУНР та КНР (разом 5 тис.), працівники їхніх закордонних представництв – дипломатичних, політичних, економічних, санітарних тощо (разом 1 тис.) й інші цивільні особи (разом 5 тис.);

3) українці, що воювали у складі білих армій Денікіна і Врангеля (здебільшого насильно мобілізовані на Кубані й в південній частині Наддніпрянщини) – приблизно 100 тис. чоловік;

4) заробітчани з західних земель України – до 30 тис.

Отже, в сумі всі чотири групи становили понад 200 тис. чоловік. Однак сам М.Шаповал вказує, що “в дійсності, мабуть, дещо більше, бо ми брали приблизні числа з нахилом до зменшення супроти ймовірних величин. Особливо, коли б справді переглянути “руську” еміграцію, то ми б там на диво знайшли українців більше, ніж хто собі уявляє”¹.

Тепер, маючи таку загальну схему, варто було б конкретніше розглянути кількісний і якісний склад емігрантів в Чехословаччині. Але ще кілька зауважень до характеристики української еміграції М.Шаповалом.

Нерідко українці не відділяли себе від загальної маси “руських”, тому встановити точні цифри часто є складним завданням. Крім того, багато емігрантів з різних причин невдовзі опинилися на батьківщині. Це підтверджує “Енциклопедія українознавства”, яка зазначає: “число українських емігрантів, яке в 1921 р. доходило до 100 000, згодом спадає більш, ніж до половини (числа лише приблизні)”².

М.Шаповал, можливо врахувавши вищезначені чинники, вказував загальну кількість української еміграції станом на 1929 р. в Європі цифрами у межах 70 – 80 тис. чоловік³.

Протягом 1920 – 1921 рр. проявилась тенденція до активного просування українських політичних емігрантів у Чехословаччину і в її столицю – Прагу. Якщо першу хвилю політичних емігрантів становили галичани, то в наступних переважали наддніпрянці. Спочатку це були переважно втікачі з таборів для інтернованих у Польщі та Румунії, а після ліквідації таборів – як легальні, так і нелегальні цивільні емігранти. В середині 1921 р. з Відня у Прагу було перенесено Український вільний університет, а відтак сюди переїхав і весь викладацький склад і студентство. Поступово в Чехословаччині сформувалась група вихідців з Кубані, що включала в себе переважно колишніх військовослужбовців кубанської армії, що боролася на боці білих армій Денікіна і Врангеля. До Чехословаччини вони в більшості своїй потрапили з Туреччини, Болгарії, Югославії⁴. Також у 1921 р. через балканські країни до Чехословаччини почали стікатися залишки розбитої більшовиками врангелівської армії та цивільні біженці. Лише військовослужбовців Російської армії в Чехословаччині нараховувалось близько 10 тис.⁵ В першій половині 20-х років щороку сюди прибували близько 50 тис. громадян колишньої Російської імперії, в тому числі понад 20 тис. росіян, 20 – 25 тис. українців⁶. Багато з них використовувало ЧСР як транзитний пункт, згодом перебираючись у країни Західної Європи і за океан. Потім деякі вирушали в Галичину і Велику Україну⁷. Через певний час на теренах Чехословаччини з’явилися осередки закордонних представництв практично всіх українських політичних партій і організацій.

Значна кількість українських військових перебувала в таборах для інтернованих, які виникли ще в роки Першої світової війни як табори для військовополонених в Йозефові, Ліберці і Німецькому Яблонному. Перший п’ятитисячний табір інтернованих у Німецькому Яблонному було створено у травні 1919 р.⁸ Згодом було створено табір у Ліберці. Навесні 1921 р. інтернованих українців перевели із Ліберця і Німецького Яблонного до Йозефова, через бараки якого пройшло не менше 10 тис. українських стрільців⁹. У Чехословаччині було створено також ряд менших таборів. На початку 1922 р. у 51-му таборі перебувало 15 тис. стрільців і старшин. Але вже через півроку залишилось 5,7 тис.¹⁰

Загалом на початок 1922 р. кількість українських емігрантів в Чехословаччині за даними УГК досягала 20 тис. осіб¹¹. Невдовзі після відкриття, поряд з УВУ, ще двох вищих навчальних закладів – Української Господарської Академії в Подебрадах (травень 1922 р.) та Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова (липень 1923 р.), кількість українських емігрантів в Чехословаччині знову зросла. Так, у 1924 р. з 2300 українських студентів, що навчалися на еміграції, в Чехословаччині навчалось 1900 українських студентів, у тому числі у Празі – 1235 чол., в Подебрадах – 382 чол.¹²

За даними УГК, в Чехословаччині з 6-ти тис. зареєстрованих українських емігрантів було за соціальним походженням 55% селян, 13% робітників, 25% інтелігенції, 7% – представники інших соціальних груп¹³ (варто відзначити, що С. Віднянський, посилаючись на інші джерела, вказує дещо відмінні дані: з 5209 зареєстрованих на 1 червня 1924 р. осіб селяни склали 52,4%, робітники – 12,4%, інтелігенція – 32,4%, торговці і землевласники – по 1,4%¹⁴).

Українські селяни-емігранти утворили на теренах ЧСР “Селянську спілку”, яка на червень 1924 р. мала 8 організацій, що налічували 1500 членів¹⁵.

Інтелігенція об’єднувалась в наукові гуртки, різноманітні організації, культурно-освітні товариства. Ця соціальна група української еміграції була досить працездатною. Досить сказати, що в українських вузах Чехії викладало понад 150 висококваліфікованих українських професорів¹⁶.

1 травня 1923 р. за підтримки Українського Громадського Комітету було створено Український громадський видавничий фонд, до керівного складу якого були обрані А.Бич, М.Стахів та ін. Видавничу комісію фонду очолив Д.Ісаєвич. Комісія організувала публікацію багатьох наукових праць українських учених: Д.Антоновича, Д.Чижевського, С.Бородаєвського, Л.Білецького, Ф.Вовка, М.Туган-Барановського, С.Русової, Ф.Якименка, Ф.Щербини, В.Щербаківського та інших.

Наприкінці 1923 р. творчою інтелігенцією було засновано Українське товариство пластичного мистецтва і Українську студію пластичного мистецтва, в якій працювало 10 професорів – художників та скульпторів. Найвизначніші серед них – професори І.Мірчук, Ф.Слюсаренко, В.Січинський, художник І.Мозалевський, різьбяр К.Стахів. При Українському Громадському Комітеті діяло також Українське музичне товариство, до якого входив Український академічний хор у Празі і музичне товариство “Кобзар”. Товариством керував композитор, професор Петербурзької консерваторії Ф.Якименко. Серед інших представників української інтелігентської еміграції варто згадати: юриста і історика Р.Лашенко, мовознавця і літературознавця О.Колессу, історика С.Наріжного, історика В.Біднова, історика права А.Яковліва.

Необхідно підкреслити, що вік переважної більшості українських емігрантів становив 15 – 34 роки (в Чехословаччині на 1 червня 1924 р. – 82,6%¹⁷), тобто емігрувала найпрацеспроможніша група українців у розквіті духовних і фізичних сил.

За даними Українського Громадського Комітету в Чехословаччині щодо територіального походження, то найбільше емігрантів було з Галичини – 40,9%, Правобережної України – 29,9% і Лівобережної України – 19,3%, а також з Буковини – 2,9%, Бессарабії – 0,8%, Кубані – 0,7% та з деяких інших земель¹⁸.

Поруч з українцями, які становили 94,6% (4925) зареєстрованих УГК, свою приналежність до України задекларували 126 (2,4%) євреїв, 34 (0,7%) білоруси, 49 (0,9%) чехів, 27 (0,6%) німців, 16 (0,4%) росіян, 10 (0,1%) болгар, 8 (0,1%) молдаван, 5 (0,1%) поляків, а також французи, угорці, вірмени, грузини¹⁹.

Близько 40% українських емігрантів мали закінчену середню і вищу освіту, 21% не мали жодної освіти, з них 9% навіть не знали грамоти²⁰.

Українська спільнота в еміграції була відображенням (хоч і не цілком відповідним) соціальної структури української нації на батьківщині. Якщо в Україні робітники співвідносились з селянами як 1 до 18, то в еміграції – в пропорції 1 до 4,5²¹. Це пояснюється тим, що інтелігенція і робітники виявили більшу активність у національно-визвольних змаганнях, тому і більшою виявилась їх присутність у еміграції. Окрім того, селяни більше прив’язані до землі, місця постійного проживання, і вони менш рухливі в соціальному плані.

Принагідно треба відзначити, що соціокультурна характеристика української еміграції суттєво відрізнялась від еміграції російської. Остання мала в своєму складі багато представників заможних класів, оскільки капітал в імперії концентрувався переважно в російських руках. У багатьох європейських столицях були відкриті російські банки, ресторани, торгово-комерційні, просвітлові підприємства. Російська еміграція активно включилася у соціальний процес країни перебування. Українська еміграція такої можливості не мала і тому була змушена зайняти найнижчі шаблі соціальної драбини. Основна маса емігрантів повинна була здобувати засоби для виживання, покладаючись лише на власні сили і розум, витрачаючи всю свою снагу й інтелектуальний потенціал на здобуття якихось коштів, мінімально необхідних для задовільного існування.

Досить складними для української еміграції були питання правового становища. Існували певні відмінності в залежності від країни перебування, але скрізь українські емігранти зазнавали правових обмежень.

У Чехословаччині, як і в Польщі, вони не могли бути прийняті на державну службу, займатись підприємництвом, найматись на фізичну роботу без одержання спеціального свідоцтва про “право на працю”. Обмежувалось також право на вільне проживання на Закарпатті і у Словаччині, де компактно проживало українське населення²².

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині була досить численною і соціально неоднорідною, репрезентувала собою всі українські землі. Переважну більшість емігрантів становила молодь. Перший час українська еміграція перебувала в особливо складних морально-психологічних і матеріально-побутових умовах.

Наведені вище дані свідчать про значний відсоток інтелігенції серед українських емігрантів. Саме вона, інтелігенція, визначала значною мірою соціокультурні характеристики української еміграції. В інонаціональне середовище вона принесла з собою організаційні форми політичної, громадської й культурно-освітньої діяльності, інерційно продовжуючи політичну боротьбу і державотворчу діяльність. Поступово інтелектуальний потенціал емігрантських політичних організацій і об’єднань остаточно перемістився з площини політичної в площину наукову, культурно-просвітницьку, викликавши до життя численні центри, установи та організації відповідного спрямування.

¹⁷Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО України). – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 1; Спр. 78. – Арк. 14 – 15.

¹⁸Енциклопедія українознавства. В 3-х т. – К., 1995. – Т. 2. – С. 571 – 572.

¹⁹ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 78. – Арк. 15.

²⁰Там само. – Спр. 48. – Арк. 16.

²¹Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини й Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919 – 1924 рр.). – К., 1999. – С. 190.

- ⁶Віднянський С. В. Політика чехословацького уряду щодо укр. еміграції в міжвоєнний період // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Міжвідомчий зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 1993. – С. 42.
- ⁷Павленко М. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини й Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919 – 1924 рр.). – С. 190.
- ⁸Литвин М. Ідейно-політична боротьба за вплив на інтерновані частини української Галицької Армії // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов. – Praha: Narodni knihovna CR, 1995. – С. 572.
- ⁹Там само.
- ¹⁰Там само. – С. 573.
- ¹¹Нова Україна. – 1922. – Ч. 1. – С. 17.
- ¹²Енциклопедія українознавства. В 3-х т. – Т. 2. – С. 575.
- ¹³ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 2.
- ¹⁴Віднянський С. В. Політика чехословацького уряду щодо укр. еміграції в міжвоєнний період // Вказ. праця. – Вип. 3. – К., 1993. – С. 43.
- ¹⁵М. Кугутяк. Діяльність Українського Громадського Комітету в Чехословаччині // Українська еміграція. Історія й сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади. – Львів, 1992. – С. 311.
- ¹⁶Микола Мушинка. Українці Чехословаччини // Українська діаспора. – Рік видання II. – Число 3. – С. 43.
- ¹⁷ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 2.
- ¹⁸Три роки праці Укр. Громадського Комітету в Чехословаччині. 7. VII. 1921 – 7. VII. 1924. – Прага, 1924. – С. 11 – 14.
- ¹⁹Там само. – С. 13 – 14.
- ²⁰Там само.
- ²¹Трошинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С. 51.
- ²²ЦДАВО України. – Ф. 3563. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 8.

Оксана ГАЛЬКО
Київ

ТРАДИЦІЇ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБУ БОЙКІВ КАРПАТ (кінець XIX – перша половина XX століття)

Серед українських етнографічних груп, що населяють Карпатський регіон, можна виділити одну з найцікавіших та найменш досліджених – бойків. Бойківщина знаходиться в гірській системі західної частини українських Карпат. Вперше окреслення її етнологічних меж знаходимо у розвідці відомого чеського вченого П.Й.Шафарика¹.

На основі етнографічних та мовно-діалектичних даних територію, яку населяють українці-бойки можна окреслити за станом на кінець XIX – початок XX ст. за такими схематичними межами: ріка Лімниця на сході і верхів'я Сяну на заході; північну межу становлять передгір'я Карпат південніше Дністра; за південну межу етнографічної Бойківщини можна вважати Полонинський хребет між верхів'ями рік Ужа і Тересви на Закарпатті. За сучасним адміністративним поділом вказана територія охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинівський райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області, північну частину Міжгірського і Великоберезнянського та весь Воловецький райони Закарпаття².

Специфічність бойків поряд з іншими групами відзначив І.Франко. “Гуцули не люблять бойків, – констатує він, – бо останні не українського походження”³. Питання про неукраїнське походження бойків вперше порушив І.Вагилевич, який пов'язував їх походження з кельтськими племенами бойів⁴. Ряд дослідників, зокрема С.Верхратський, виводили походження бойків за аналогією з лемками, враховуючи особливості їхньої лексики⁵. Польські дослідники XIX ст. виводили назву субетносу від слова “бояк” – віл, підкреслюючи їх підлегле становище.

Одним з малодосліджених питань є дослідження про укладення шлюбу та здійснення весільного обряду на Бойківщині.